

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 8.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet ír a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet. A sorozat közlését szeptembertől folytatjuk.

1994-1996: Az SZDSZ a koalíciós konfliktusokban

„– Szervusz Sanyi, te hogy kerülsz ide?

– Miért, Gábor, már balettra sem járhatok?”

(Kuncze Gábor és Nagy Sándor beszélgetése 1996 nyarán a Győri Balett előadásán, miután az SZDSZ megvétózta Horn Gyula javaslatát Nagy Sándor gazdasági csúcsminiszteri kinevezésére.)

Önkorlátozó kétharmados hatalom

Az MSZP–SZDSZ koalíció a parlamenti helyek 72 százalékával rendelkezett. S bár ez a többség jogilag lehetővé tette volna, hogy a két párt az alkotmánytól kezdve a házszabályon át minden kérdésben az ellenzék kizárásával döntsön, ezzel a lehetőséggel – gyakorlatilag egyetlen alkalom kivételével – nem éltek. Az MSZP óvakodott attól, hogy „kommunista restaurációnak” minősíthetően, erőből politizáljon, az SZDSZ pedig a kisebbségi jogok elkötelezettjeként természetesnek vette a parlamenti arányokat felülíró ellenzéki reprezentáció biztosítását. Így, bár két eltérő politikai szocializációjú párt lépett koalícióra, a parlamenti erőfölényből eredő lehetőségek önkorlátozásában az MSZP-n belüli némi dohogást nem számítva egyetértésre jutottak. A parlamenti szokásjogot nemcsak fenntartották, hanem az ellenzéki frakcióknak a különböző tisztségekben és bizottságokban súlyukat meghaladó arányban juttattak pozíciókat. A bizottságokban például minimum egyharmados képviselőt biztosítottak számukra, ami lehetővé tette, hogy indítványukat a kormánypárti képviselők támogatásának hiányában is a parlament plenáris ülésének nyilvánossága elé vihessék, és szavazásra bocsáthassák. A lényegében konszenzussal módosított házszabály a parlament ellenőrző szerepének új intézményeit – mint például az azonnali kérdés lehetőségét – hozta létre, s a kormánypárti többség az ellenzéki kezdeményezésű parlamenti vizsgálóbizottságok felállításához rendre hozzá is járult.

A parlamenti pártok között a **választási törvény módosításáról** folyó 1994 nyári egyeztetéseket belügyminiszterként Kuncze Gábor vezette. A törvény három lényeges pontban változott: egyrészt a polgármesterek közvetett választásával szemben közvetlen választásukat intézményesítette, másrészt megszüntette az országgyűlési képviselői és a polgármesteri tisztségek összeférhetetlenségét, harmadrészt pedig 4-ről 5 százalékra emelte a parlamenti bejutási küszöböt. Bár az előkészítő tárgyalások során a javaslatokat a parlamenti pártok többsége támogatta, a szavazás előtt – a Fidesz kezdeményezésére – az ellenzék visszakozott. Így a parlament csak a két kormánypárt szavazataival fogadta el a módosítást. Az ellenzék erőfölénnyel való visszaélésről, diktatórikus hatalomgyakorlásról beszélt, s a liberális értelmiség egy része is elfogadhatatlannak

látta a döntés ilyen módját. E morális megbélyegzést követően az MSZP–SZDSZ koalíció formalizálta is az önkorlátozás gyakorlatát, és a kétharmados törvények megváltoztatását legalább egy ellenzéki párt támogatásához kötötte. A leglényegesebb kérdésekben, mint az alkotmány vagy a házszabály, akár normatív, akár eseti jelleggel minimum 80 százalékos támogatást szabott a változások feltételül. Mindezzel mellékesen érdemben segítette az ellenzéki összefogást, közvetve az ott hangadóvá váló Fidesz jobboldalon kialakuló vezető szerepét. A Fidesz, bár a nyilvánosság előtt élen járt az erőfölénnyel visszaélés vádjában, informális keretek között nem nagyon titkolta, hogy politikai balgaságnak, öncsonkításnak tartja a kormánypártok önkorlátozását. Az 1998-as választási győzelmük után aztán, amikor az MSZP és az SZDSZ ellenzékéből bírálta a Fidesz addigi parlamenti szokásokat és olykor írott szabályokat is lesöpör eljárásait, csak mosolyogtak azokon, akik nem éltek a jog biztosította lehetőségekkel, mondván, a hatalmat használni kell, nem szégyellni.

Az önkormányzati választási és az összeférhetetlenségi törvény megváltoztatásának dilemmái és következményei

A liberális democráciákban számos példa létezik mind a polgármesterek közvetlen, mind közvetett választására, valamint arra is, hogy polgármesterek lehetnek vagy nem lehetnek országgyűlési képviselők. A módosítással érintett ügyeknek tehát önmagukban nincs liberális vagy antiliberális dimenziójuk. Az SZDSZ belső vitáiban e törvények elfogadásának módja és nem tartalma tette morális váddá, a párt antiliberális elhajlásának „bizonyítékává” a döntést. Nem arról folyt politikai vita, akár morális alapon is, hogy a koalíció önkorlátozó magatartása nem eredményezi-e a szükséges reformlépések indokolatlan elhalasztását, az obstrukció lehetőségének megteremtését, a parlamenti kisebbség vétőjének biztosítását, hanem az önkormányzati választási törvény kétpárti elfogadásának kivételes ügye vált bélyeggé, a párton belüli moralizáló kritika ideológiai sarokkövévé. Pedig felvethető lett volna, hogy az 1990-es MDF–SZDSZ megállapodás helyesen jelölte ki a kétharmados törvényekkel szabályozott területeket, illetve ha már a máshol egyszerű parlamenti többséggel elfogadható körbe tartozó ügyekben ilyen nagy többségre van szükség, melyek azok az ügyek, ahol valóban indokolt az önkorlátozás, és melyek azok, ahol bátran lehet élni a kétharmaddal, mert mondjuk egy kormány működését, az ország költségvetését meghatározó reformot érintene a döntés, és nem az alkotmányos, politikai berendezkedést. Az önkormányzatoknál maradvá, fölvethető lett volna, hogy miért nem hajtotta végre a koalíció az önkormányzati rendszer négy évvel korábban, a létrehozáskor megígért felülvizsgálatát, a kétszintű, 23 feüdmra szétaprózott fővárosi önkormányzat átalakítását, vagy az elavult megyerendszer helyett miért nem hozta létre a régiókon és kistérségeken alapuló önkormányzati rendszert, amely előfeltétele lett volna az egyéb nagy elosztórendszerek (egészségügy, oktatás, munkaerő-piaci szabályozások) reformjának, vagy, hogy miért nem vezette be az országgyűlési ciklusokat felező önkormányzati választási rendszert, holott már 1990-ben is látható volt: a tavasszal alakuló új kormányok a fél évvel későbbi önkormányzati választásokig vagy választási gazdaságpolitikát folytatnak, vagy gyakorlatilag átengedik az önkormányzatokat ellenzéküknek.

A helyzetet bonyolította, hogy a kétharmados törvényeknél az MSZP vezetése azért is fogadta el az önkorlátozást, mert világossá vált számukra, hogy az érintett ügyek többségében elképzeléseik közelebb álltak a jobboldali ellenzéki pártokéhoz, mint koalíciós partnerükéhez. Így a kétharmados jóváhagyást igénylő ügyek többségében végül is vagy az ellenzéki pártok obstrukciója, vagy a koalíció nézetkülönbségei miatt nem került sor reformokra, hanem konzerválódtak a rendszerváltás pillanatában kialakult viszonyok. Ahol meg a bal- és jobboldal megegyezett volna, azt olyan avitt víziók alapján tehették volna meg, hogy annál még a fennálló helyzet fennmaradása is kevesebb kárt okozhatott. Ez is hozzájárult az 1990-ben kialakult rendszer tanulás- és megújulásképtelenségéhez.

A polgármesterek közvetlen választása – miközben a közvélemény is inkább ezt támogatta, mint a közvetett választás személytelen rendszerét – az SZDSZ érdekét is szolgálta. Az 1990-es

önkormányzati választás tapasztalatai ugyanis jelezték, hogy az egyes településeken a relatív többséggel rendelkező SZDSZ folyamatos alkuknak és zsarolásnak volt kitéve, ha polgármester-jelöltjét a képviselő-testület által meg akarta választatni. Az 1994-es önkormányzati választáson viszont még azzal a lehetőséggel is számolni kellett, hogy a sikeres és népszerű SZDSZ-es polgármestereket a közvetett választás rendszerében a pártok helyi alkujá kiténé a vezetésből. Nehéz bizonyítani, de valószínű, hogy a négyszer újraválasztott Demszky Gábor, valamint a kerületi és vidéki liberális polgármesterek többsége már 1994-ben áldozatul esett volna a pártközi alkuknak.

A közvetlen polgármester-választásnál nagyobb vitát váltott ki az országgyűlési képviselői összeférhetetlenség lazítása, vagyis hogy a polgármesterek, megyei önkormányzati vezetők parlamenti képviselők is lehessenek. Az SZDSZ érdeke, hogy a kettős poszt megengedésével a népszerű polgármesterek nemcsak az önkormányzati, hanem az országgyűlési választásokon is húzzák magukkal pártjuk listás eredményeit, más pártokat is előnyösen érintett. De emelkedettebben úgy is lehetne fogalmazni: a helyi teljesítményeket így jobban lehetett hasznosítani az országos politikában, s nem mellékesen az új megoldással könnyebben nyílt meg az átjárás a helyiből az országos politikába. Az állampolgárok ugyanakkor eltérő stratégiát követtek az országgyűlési és az önkormányzati választásokon: az SZDSZ Demszky Gábor vezette fővárosi önkormányzati listája rendre kétszer akkora támogatást kapott, mint az országgyűlési választások budapesti listája. Bár idővel, különösen a nagy településeken a pártpreferenciák rendszerint felülírták az egyéni polgármesteri teljesítményeket, mégis, a lassú erodálódás ellenére csak a 2006-os önkormányzati választás számolta fel végérvényesen az SZDSZ 1990-ben megválasztott egykori polgármestereinek köszönhető relatív önkormányzati helyzeti előnyét. Nélkülük már 2002-től kétséges lett volna az SZDSZ parlamenti léte.

Az összeférhetlenség feloldása ugyanakkor azzal járt, hogy már 1994-től igen nagy számban kerültek a törvényhozásba önkormányzati tisztségviselők. Az országgyűlésben rendszerint a nemzet egészét, nem pusztán a lokális érdekeket szem előtt tartó döntéseket kell hozni. A magyar parlamentben viszont 1994 óta olyan erőssé vált az önkormányzatok képviselete, hogy a vitákat hallgatva az a benyomás keletkezett, mintha az ország pusztán települések halmaza lenne.

Koalíció: két politikai kultúra ütközése

Amikor az SZDSZ a koalíció mellett döntött, jobbára csak a racionális érveket mérlegelte, és nem számolt igazán a két párt eltérő politikai kultúrájával, az abból eredő emóciókkal. Míg az SZDSZ a koalíciós szerződésbe foglalt eljárási rendet és az ahhoz kötődő kormányzati pozíciók felosztását a ciklus egészére elfogadott adottságnak tartotta, addig a szocialisták inkább pillanatnyi kényszernek, az erőviszonyok függvényében felejtetőnek tekintették. A szerződés tiszteletének értelmiségi-polgári kultúrája ütközött az erőn és ügyeskedésen alapuló bizáncias, szovjet típusú kultúrával.

A koalíciós partnerek kölcsönös bizalmatlansága, idegenkedése egymástól gyökereit tekintve abból eredt, hogy míg az MSZP politikáját alapjaiban mindig a *van* határozta meg, addig az SZDSZ-ét a *legyen* determinálta.

Az SZDSZ, miközben komolyan gondolta a koalíció melletti érveket, s hitte, hogy az MSZP – úgy általában – elkötelezett a demokrácia és a piacgazdaság mellett, lenézte az MSZP-t. A liberális politikusok úgy látták, hogy a szocialista párt szinte parttalanul pragmatikus, s megvetették, hogy a demokratikus normák igen tág kereteket jelölő általános normáinak elfogadásán belül generális elvként csak a nem igazán kidolgozott, átgondolt szociális elkötelezettséget és a még homályosabb haladáspártiságnak nevezett modernizációs eszmét vallják magukénak. A pártot megjelenítő Horn Gyula, és persze a sok hozzá hasonló háttérű helyi és parlamentben helyet kapó politikus nyelve, viselkedése, politizálási kultúrája ráadásul ismerős volt a Kádár-korszakból, csak akkor értelemszerűen ellenfélként és nem szövetségesként.

Az SZDSZ önmagát cizellált elvek alapján működő, intellektuálisan kiérlelt mondanivalóval tömegeket maga mögé állítani képes programpártnak hitte, s ebből a pozícióból hajlott arra, hogy a helyes politizálás mikéntjéről leckéztesse koalíciós partnerét. Az alig leplezett felsőbbrendűségi tudatot nem zavarta, hogy a politika sikerét választási eredményekben mérik, s az 1994 és 1998 közötti koalíció idején a szocialistáknak abszolút többségük volt a parlamentben. Persze az MSZP is lenézte az SZDSZ-t, mert életidegen idealistának, „elviselkedőnek”, a néptől távol álló politikai kultúrájának látta. A miniszterelnök, más logika mentén, de hasonlóan Antall Józsefhez, és megint más okokból, de hasonlóan a „népben, nemzetben gondolkodó” jobboldali politikusokhoz, az SZDSZ ekkor már két választáson felmutatott sikeres szereplését történelmi rendellenességnek tartotta. Mindennek nem mond ellent, hogy a kormányzati munkában szerzett tapasztalatai alapján kimondottan elismerően értékelte Kuncze és Magyar miniszteri és általában politikai teljesítményét, ami akkor is igaz, ha –mikor érdekei úgy kívánták - igyekezett ellehetetleníteni munkájukat. Horn Kunczéban nem láthatta a belvárosi intellektuelt, ezért nem is feszélyezte a vele való érintkezés. Nem úgy mint a nem kormánytag Petővel, akivel nem csak másféle nyelvet beszéltek, de az arcáról is leolvashatta, hogy **egy koalícióban lehetnek ugyan, de egy társaságban nem**. A szocialista és liberális vezérkar esetében szóba sem jöhetett a későbbi Fidesz-kormányok ritualizált, egyszerre politikai és társasági „futballbarátsága”.

További feszültséget keltett a két párt belső viszonyainak különbözősége. Az MSZP meglehetősen heterogén párt volt, melyet jelentős gazdasági érdekcsoportok és politikai nézetkülönbségek szabdalnak. Ugyanakkor Horn Gyula – előnyök nyújtásával, pozíciók osztogatásával, a riválisok egymás elleni kijátszásával – uralta a pártját, fontos kérdésekben az ő akarata érvényesült. Szemben az MSZP-vel, az SZDSZ elveit tekintve kimondottan homogén volt, és vezetői nem engedték, hogy gazdasági vagy más érdekcsoportok befolyást szerezzenek a pártban. Fontos különbség, hogy az SZDSZ elnöke nem uralta a szervezetet. A liberálisok kultúrájához szervesen hozzátartoztak az állandó, lezárhatatlan belső viták. A holdudvart is ide sorolva pedig még szembeötlőbbek a hasonló elveket vallók közti permanens morális és ideológiai jellegű nézeteltérések, leckéztetések, az alapelvek úgymond megsértésének számonkérése. Az ebből következő természetlen viták inkább helyettesítették, mintsem segítették a politikai döntéseket.

Az ütközésekben és konfliktusokban mindkét párt úgy tett, mintha nem értené a másikat. Az MSZP, illetve Horn Gyula **kész helyzetek teremtésével**, míg a liberálisok a **szerződéshez ragaszkodás** technikájával operáltak. A miniszterelnök sorra vitte nyilvánosság elé sokszor a pillanat szülte ötleteit, s ehhez felzárkóztatta a szocialista pártot. Erre az SZDSZ nyilvános reakciója többnyire a visszafogottnak szánt elhatárolódás volt: „nem ismerjük az elképzelést, nem tárgyalunk még róla”, „majd akkor nyilatkozunk, ha koalíciós partnerünk konkrétan kifejti elképzeléseit”.

Az SZDSZ azzal, hogy az ilyen „kezdeményezések” miatt nem mondta fel a koalíciót, már csak rosszul reagálhatott: az állandóan jogaiban sértett kispárt pozíciójában szólalt meg, eljárásrendi keckeckedésnek tűnt sérelmi politikája, ráadásul a koalícióval szimpatizáló közönség jelentős része benne látta a kívánt egység bomlasztóját. Az SZDSZ ezen eljárásjogi megközelítése figyelmen kívül hagyta, hogy a mediatizált politika lényege a nyilvánosság tematizálásával történő folytonos pozíciószerezés, nem pedig zárt ajtó mögötti tárgyalás. E „félreértés” következtében az emberek szemében a mindig **valamit akaró, proaktív MSZP mellett az SZDSZ az okoskodó kerékkötő szerepébe szorult**. S míg az „értelmiségi klubban” lehetett szörnyülnöködni az MSZP bumfordi hatalmi technikáin, addig a politika nyilvános közterein a partner politizálási technikáihoz való alkalmazkodásképtelenség eleve vesztes pozíciót teremtett.

Hasonló helyzet alakult ki az **MSZP koalícion belüli határrevíziós igényeivel** is. Az SZDSZ a koalíciós megállapodással lezártnak tekintette a hatáskörök elosztását. A pártelnök-miniszterelnök azonban változatos eszközökkel folyamatosan igyekezett a szerződésben rögzített elosztást érdemi egyeztetés nélkül újraprendezni, s a koalíciós partnertől újabb és újabb kompetenciákat lerabolni. Az

átszervezéseket, új MSZP-s posztok kreálását, a koalíciós megállapodás kieroszakolt megváltoztatását az SZDSZ hívei megaláztatásként élték meg. A miniszterelnök jórészt az addig az SZDSZ vezette minisztériumokban ellátott feladatok elcsatolására kormánybiztosokat és - megbízottakat nevezett ki, összesen hetet: a szocialistákkal a bős-nagymarosi stratégia kapcsán konfliktusba keveredett liberális minisztertől, Lotz Károlytól a „vízlépcsőügyi kormánybiztoshoz”, Nemcsók Jánoshoz kerültek az ügy jogosítványai. A rendőrségi ügyekbe közvetlenebb beleszólásra igényt tartva Horn megbontotta a rendőrség egységes irányítási rendszerét, és Kiss Ernő vezetésével létrehozta a vadonatúj Központi Bűnüldözési Igazgatóságot. (Csekély vigasz, hogy az eredeti szándékot, az új intézmény Miniszterelnöki Hivatalon belüli létrehozását sikerült megakadályozni.). Más esetben az érintettek „kérésének” eleget téve magasabb szintre, rendszerint a Miniszterelnöki Hivatalhoz emelte az adott szféra irányítását (Tudománypolitikai Kollégium létrehozása, illetve a vallási és határon túli ügyek elcsatolása a Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól). Ezek a kezdeményezések olykor az SZDSZ pozícióinak gyengítését, máskor az MSZP-n belüli különböző lobbik egyensúlyának fenntartását szolgálták, de a miniszterelnök alkalomadtán saját pártján belüli riválisait is így kívánta korlátozni (az Európai Integrációs Kabinet létrehozásával például Kovács Lászlót). És az ötletek nemcsak bizalmasainak pozícióba juttatását, vagy az „éhes” szocialisták kielégítését szolgálták, hanem az olykor túlerősödő párttársai leveretését is az SZDSZ-szel. Például amikor bejelentette, hogy gazdasági csúcsminisztériumot kíván létrehozni Nagy Sándor vezetésével, pontosan tudta, hogy az SZDSZ ehhez nem járul hozzá. A bejelentést ugyanis csak azt követően tette meg, hogy Kuncze Gábor közölte vele: az SZDSZ nem fogadja el sem az újabb, az addigi hatásköröket átrendező minisztérium létrehozását, sem pedig a pénzügyminiszter kormányzati ellenlábásának szánt egykori szakszervezeti erős ember személyét. Az átrendezéseket vagy azok kísérletét indokló nyilvános „szakmai” érvek ellenére ezek a lépések alapvetően a hatalmi praktikák logikáját követték. A minisztériumi végvári portyázások és csetepaték ugyanakkor állandó izgalmi állapotban tartották a koalíciót, s a közvéleményben is olyan benyomást keltettek, mintha az ország ügyei helyett a felek egymással lennének elfoglalva.

„Vegyes” vagy „tisztá” minisztériumok

Az SZDSZ a koalíciós tárgyalásokon azt képviselte, hogy az egyik párthoz tartozó miniszter mellé ugyanaz a párt delegálja a politikai államtitkárt is. Korábban Antall József is erre törekedett, nem utolsósorban azért, mert jól ismerte az 1945–1948-as koalíció működését, ahol az egyik párthoz tartozó miniszterek rendszeresen éles konfliktusokba kerültek a más pártokhoz tartozó államtitkárokkal. Az 1998–2002 közötti jobboldali koalíció egyszerű séma szerint működött: Orbán Viktor megkérdőjelezhetetlen autoritásként, kendőzetlenül gyakorolta hatalmát, de a kormányalakítással kiosztott fideszes, kigazda és MDF-es tárcák-feudumok érinthetetlenek voltak, a felelősség pártok szerint is lokalizálható volt. A Horn-kormány a minisztériumok egy részénél a vegyes megoldást választotta. A Belügyminisztérium és a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium (KHVM) „tisztá” SZDSZ-irányítással működött, míg az oktatási-kulturális élén álló SZDSZ-es miniszter mellé szocialista politikai államtitkárt neveztek ki, viszont a Külügy- és a Földművelésügyi Minisztériumban a szocialista miniszterek mellett SZDSZ-es politikai államtitkárok kerültek hivatalba. A konfliktusos koalíciós kormányban sokféle változat keveredett ki a különféle megoldásokból.

A „tisztá” minisztériumokban legalább a pártok közötti viták nem terhelték közvetlenül a napi munkát. Volt, ahol a tárca fennhatósága alatti terület érdekeit a vegyes minisztériumokban közösen tudta képviselni a szocialista miniszter és a liberális parlamenti államtitkár, utóbbi tudomásul vette, hogy az operatív irányítás nem az ő feladata. A területet még az előző rendszerből jól ismerő szocialista miniszterek mellett az SZDSZ-es államtitkárok nemigen tudtak áttörni a szocialisták által uralt, viszonylag intakt apparátusokon. A Művelődési és Közoktatási Minisztériumban (MKM) nem önmagában az rontotta Fodor Gábor és államtitkára, az MSZP egyik alelnöke, Jánosi György közötti viszonyt, hogy Jánosi maga szeretett volna miniszter lenni, hanem az is, hogy a miniszterelnök Fodor koptatására, lejáratására használta az államtitkárt. Az 1996 eleji

miniszterváltás után fordulatszerűen változott a helyzet. Az új SZDSZ-es miniszter, Magyar Bálint maga választotta ki szocialista államtitkárát, Szabó Zoltánt, és az MSZP soraiból érkező támadások jelentős részét párttársukkal hárította el oly módon, hogy például a parlamenti kérdésekre, interpellációkra rendszeresen az államtitkár válaszolt.

Horn Gyula szovjet iskolán nevelődött kamarillapolitikusként nagy rutinnal és élvezettel egyensúlyozott, lebegtetett, ugrasztott össze, s végső soron uralt különböző klikkeket, személyeket és az egész koalíciós kormányt. Egy régi kollégája úgy jellemezte: „Gyula ösztönös politikus, behunyt szemmel, ezerrel megy a saját feje után, de megéri, amikor falnak ütközik, és akkor befékez.” Amire adódott a reakció: elég, ha csak egyszer téved, falra kenődik, ahogy az 1998-ban aztán meg is történt. Szekeres Imre jellemzése szerint „igaz, hogy Gyula csak egy méterre lát, de addig nagyon élesen”. Ezzel szemben az SZDSZ, ha távolra élesebben látott is, sokszor már a küszöbön is megbotlott. Horn olykor csodálkozva, máskor ingerülten vetette oda a vitatott kérdésekről tárgyalni kívánó SZDSZ-vezetőknek: „Hát miniszterelnökként szerintetek még erre sincs jogom?” Már késő volt, mire a liberálisok felismerték, neki csak nyűg az együttes kormányzás. Üzemszerűen állította kész helyzet elé az SZDSZ-t, nem mellékesen azért, mert egyik célja a liberálisok lehetőség szerinti gyöngítése, a ciklus végére pedig felmorzsolása volt.

Az SZDSZ nem találta a kormányzati populizmus, a posztkádári eljárás ellenszerét. Ha nem döntötte el, hogy felmondja a megsértett koalíciós megállapodást, belekényszerült a „utolsó figyelmeztetés” jellegű elhatárolódásokba. Márpedig az utolsó döntés soha nem született meg,

Koalíciós Egyeztető Tanács (KET): politikai kormányzás helyett koalíciós konfliktuskezelés

A Koalíciós Egyeztető Tanács 1994-ben a két párt közti informális egyeztetések döntési jogosítvány nélküli, formalizált intézménye volt. Egyrészt a partnerek közötti konfliktusok megelőzését, illetve kezelését szolgálta, másrészt az SZDSZ azért javasolta a KET létrehozását, mert abból indult ki, hogy a kormányzás stratégiai célok politikai megvalósításának folyamata, s nem pusztán szakapparátusok működtetése. Ennek megfelelően határozták meg az apparátus nélküli, konzultációs testület összetételét is: miniszterelnök, az ő koalíciós helyettese, a koalíciós pártok elnökei, frakcióvezetői, valamint még egy-egy politikus. Mivel az MSZP-ben a pártelnök volt egyúttal a miniszterelnök is, az SZDSZ-ben pedig a frakcióvezető, ez összesen hat főt jelentett, egyik oldalon Horn Gyula és Szekeres Imre mellett a parlamenti elnök Gál Zoltánt, a másik oldalon Pető Iván és Kuncze Gábor mellett Magyar Bálintot.

Annak ellenére, hogy a KET a közjogi berendezkedést nem érintette, az ellenzék azzal támadta, hogy az a parlament ellenőrzésétől független kormány feletti intézmény, mivel a két párt erős emberei részvételével ott születnek a valódi döntések. Ezt az interpretációt semleges politikai elemzők is osztották. Ugyanakkor a KET nemhogy árnyékkormányként nem működött, de korlátozott feladatait sem látta el. Igaz, néhány hónapig hetente ülésezett, 1994-ben összesen húsz alkalommal, de itt az érdemi politikai stratégia kialakítását célzó SZDSZ-es kezdeményezések rendre kudarcra zártak, már csak azért is, mert a miniszterelnök számára a stratégia nem volt egyéb taktikai lépések végeláthatatlan soránál, s bármilyen stratégiai jellegű megállapodásban saját mozgásterének szűkítését látta. Ösztönös politizálásába a nyugati demokráciákra jellemző politikai stratégia mint olyan nem fért bele. Ugyanakkor a koalíciós konfliktusok kezelése sem lehetett sikeres, s legfeljebb az alkalmi viták átmeneti lezárásáig juthatott. Horn látszólag bosszankodott, magában viszont valószínűleg inkább szórakozott, amikor az SZDSZ emberei, pártjuk szokásainak megfelelően, racionális érvekre épülő vitákkal próbálkoztak. Ha máshonnan nem, a KET működéséből világossá vált: a koalíciós megállapodásban aláírt közös kormányzásról szóló szándék komolyságában hinni - ahol a partnerek egyetértésével születnek a döntések, ahol a koalíciós miniszterelnök-helyettes kormányzati döntésekben gyakorlatilag vétőjoggal rendelkezik, s ahol véleményeltérés esetén a KET-ben kell egyetértést kialakítani - illúzió volt. Horn nemcsak természete, hanem tudatos politikai megfontolásai miatt sem szerette a belső kontrollt.

Békesi 1995. januári lemondása után a KET ülései megritkultak, s ad hoc válságkezelésre korlátozódtak. Maradt az addigi úgy, ahogy működő kormányon belüli egyeztetés, kritikusabb esetekben négy szemközt, a miniszterelnök és koalíciós helyettese között.

Amikor az SZDSZ 2002-ben másodszor lépett koalícióra az MSZP-vel, azért nem kötött a korábbihoz hasonló részletes megállapodást, és azért nem is kísérletezett a korábbi KET-hez hasonló intézmény felállításával, mert a kisebbik párt nélkül a nagyobbak nem volt parlamenti többsége. A koalíciós együttműködés SZDSZ-es koordinációjára ekkor külön államtitkári posztot hoztak létre. A poszt létrehozását az indokolta, hogy a kormányzás egészét érintő koalíciós viták és konfliktusok képviselője ne koptassa az egyes SZDSZ-es tárcák alkupozícióit. Ugyanakkor a koalíciós államtitkárság által működtetett szakértőgárda feladata volt, hogy az SZDSZ-t a nem saját tárcáit érintő ügyekben vitaképesse tegye. Így e feladatokat nem kellett az SZDSZ-es miniszterek szakapparátusára terhelni. Mindenesetre ez az államtitkári poszt valóban közjogi ficamnak is nevezhető, ami ugyanakkor – szemben a KET-tel – nem váltott ki politikai támadásokat. Túl azon, hogy olyan kormányzati szervezet jött létre, amelynek formálisan sem volt kormányzati reszortfeladata, az ennek élére kinevezett Horn Gábor gyakorlatilag a minisztereket is meghaladó jogosítványokkal vett részt a kormány ülésein, hiszen pártja nevében vétőzhatta a törvényjavaslatokat.

A Bokros-csomag

Az 1994-es kormányalakítást követően, a koalíciós megállapodásban is rögzített pénzügyi és gazdasági intézkedéseknek és reformoknak két tényező állt az útjában: főképp a közlegő önkormányzati választások, vagyis hogy a szocialisták fontosabbnak tartották a párt támogatottságának megőrzését, mint a költségvetési konszolidációt, kisebb részben pedig, hogy Horn Gyula a választási megfontoláson túl is szembeszegült a pénzügyminisztere szándékaival. Nem is annyira azért, mintha bármiféle realitása lett volna annak, hogy Békesi a riválisa lehet, sokkal inkább azért, mert a miniszter stílusában „MSZP-idegen” volt, és nem nagyon leplezte, hogy lenézi Horn populizmusát. A két politikus ellentéte jóval korábban kezdődött, s akkor vált a nyilvánosság számára is láthatóvá, amikor a pártelnök 1993. augusztus végén, a párt hivatalos gazdaságpolitikáját semmibe vevő, egész oldalas, a választópolgároknak ígérgető hirdetést jelentetett meg. Horn olyannak látta Békesit, mint az SZDSZ-t: nem a nép vágyaiból, reményeiből, hanem elvont tételekből indul ki.

1994 második felében a gazdasági helyzet tovább romlott, s az IMF és a miniszterelnökkel egyébként jó viszonyt ápoló német politikusok is egyértelműen jelezték nyugtalanságukat az elszabadulni látszó költségvetési deficit miatt. A Pénzügyminisztérium kidolgozta ugyan a stabilizációs programot, de azt Békesi érdemben nem tudta a miniszterelnökkel és pártja nagyobb részével elfogadtatni. Összességében a felduzzadó ikerdeficit – az államháztartás és a folyó fizetési mérleg hiánya – Békesi pénzügyminisztersége végére már az ország fizetőképességet veszélyeztette. Pénzügyi kiigazító csomagjának MSZP-s ellehetetlenítése és a privatizáció teljes leállítására nyomán 1995. január végén Békesi László benyújtotta lemondását, amit Horn március eleji hatállyal – örömmel – elfogadott.

Horn – liberális körökben szokatlan – lejáratai technikáival az SZDSZ vezetői először Békesi lemondásának előkészítésekor találkoztak. Az eszközök változatosak voltak, de a módszerek ismétlődtek: a „Ha tudnád, hogy mik jutottak tudomásomra Laci pénzügyeiről!”, „Sajnos súlyos, még csak kevesek által ismert egészségügyi problémái miatt valószínűleg nem tudja sokáig folytatni!” típusú megjegyzésektől a nyilvános lejáratai akciókig a repertoár meglepően gazdag volt (mint amilyen a HungarHotels privatizációjának botrányos megghiúsítása, vagy 1995 őszén, Fodor Gábor miniszter távollétében, a szocialista államtitkárnál tett munkahelyi látogatáskor megígért fedezet nélküli pedagógus-béremelésről tett bejelentés stb.).

A pénzügyi csóddal fenyegető gazdaságpolitikai kényszer több területen igényelt sürgős beavatkozást: a költségvetési kiadások lefaragásában, a bevételek növelésében, a leállított privatizáció újraindításában, valamint a kiszámítható monetáris politikában. Az önkormányzati választásokat és Békesi eltávolítását követően, Horn öt hónapos késéssel „hirtelen megértette”, amit korábban is tudott, hogy a gazdasági stabilizáció, az ehhez szükséges megszorítás elkerülhetetlen.

Horn megismételte a koalíciókötéskor követett módszert, szinte feltétel nélkül elfogadta Bokros Lajos 25 pontban összefoglalt, az IMF által is igényelt stabilizációs programját, nagyjából ugyanolyan megfontolással, mint korábban tette: ha a helyzet ezt kívánja, miért ne, az élet majd felülírja. A feladatokra Bokros Lajos pénzügyminiszterként (adó- és vámbevételek növelése, kiadások gyors lefaragása), Surányi György a Nemzeti Bank elnökeként (monetáris politika), valamint Suchman Tamás, a privatizáció felgyorsításával megbízott tárca nélküli miniszterként kapott megbízatást. A felállás látszólag az SZDSZ erejét demonstrálta, hiszen Bokros és Surányi György személyében liberális nézetű szakemberek kerültek kulcspozícióba. Bokros annak ellenére, hogy az első parlamenti ciklusban rövid ideig az MSZP képviselője volt, korábban rendszeresen publikált álnéven a *Beszélő*ben. Surányit az, hogy az Antall-kormány kiszorította az MNB-elnöki tisztségéből, a Nemzeti Bank kormánnyal szembeni függetlenségi küzdelmének szimbolikus alakjává tette. Korábban mindketten a Pénzügykutató Intézet reformközgazdász-gárdájához tartoztak, s megbecsültségnek örvendtek a liberális értelmiség körében. Az SZDSZ ugyanakkor ellenezte a privatizációs miniszteri poszt létrehozását és Suchman kinevezését is, de e csomag megvívásáig nem jutott el: a közvélemény szemében telhetetlennek tűnt volna, hiszen Bokrost és Surányit a liberálisok jelöltjének könyvelték el, s az sem volt védhető, hogy egy olyan komoly feladat, mint a privatizáció, miért ne igényelhetne a kormányon belül önálló pozíciót. Suchmant a közvélemény egyáltalán nem ismerte, számukra e hármas jelölés olyan volt, mintha a miniszterelnök új csatársort javasolt volna: Pelé, Maradona, Suchman – ahol az ismeretlen harmadik is nyilván olyan kvalitás, mint a másik kettő. Horn tudta, hova kell szakembereket, s hová a személyéhez lojális, hályogkovácsi bátorságú kádereket kinevezni.

A több mint féléves elvesztegetett idő miatt a Bokros-csomag, szemben Békesi 50 milliárdos kiigazításával, a fizetésképtelenség elkerülése érdekében már 170 milliárdos megtakarítást volt kénytelen tervezni. A költségvetési megszorítások mellett a pluszbevételek legnagyobb forrását az időlegesen kivetett vámok jelentették. A forintleértékelés és az újra megugró, csaknem 30 százalékos infláció ugyanakkor leértékelte a lakosság jövedelmét.

A kényszerhelyzetben a fűnyíróelv alapján végrehajtott megszorítások, Bokros elképzelésének megfelelően, egyfajta felvilágosító-pszichés népnevelés funkciót is betöltöttek: tanulja meg mindenki, hogy nincs ingyenebéd. A csomag intézkedéseinek négyötöde, jelentős részben az, amelyekkel a lakosság közvetlenül szembesült, a megtakarítások alig egyötödét hozta. A nevelő célzat politikai ára akkor térült volna meg, ha a megszorításokat a nagy ellátó rendszerek reformja követi, ami azonban - a nyugdíjrendszer egyes elemeit nem számítva - elmaradt.

A Bokros-csomag az SZDSZ számára mintegy visszamenőleg is igazolta koalíciós részvételének értelmét, hiszen több mint kétséges, hogy azt a liberálisok nélkül Horn Gyula keresztül tudta volna vinni. A miniszterelnöknek azonban nemcsak a csomag biztos elfogadtatásához volt szüksége az SZDSZ koalíciós jelenlétére, hanem a felelősség áthárításában is használta. A két párt ugyanis merőben eltérő kommunikációt folytatott. A szocialisták kezüket tördelve sajnálkoztak a dolgok ilyen alakulásán, miközben az intézkedések drasztikusságára az ő politikai igényeik motiválta késlekedés miatt volt szükség. A megszorítások elleni tiltakozásul Kovács Pál népjóléti, illetve Kósáné Kovács Magda munkaügyi miniszter le is mondott. Katona Béla is a Bokros-csomagot használta ürügyül, hogy megváljon kényelmetlennek érzett titkosszolgálati tárca nélküli miniszteri posztjától. Ezzel szemben az SZDSZ üdvözölte, hogy végre megtörténtek a sokaknak fájdalmat okozó, de szükséges lépések, és még a csomagban nekik nem tetsző részeket sem támadták, mondván, ne gyöngítsük azt, amire már régen szükség lett volna. A liberális oktatási miniszter

például annak ellenére értett egyet – elvi alapon – a felsőoktatási költségvetés jelentős megkurtításával, hogy miközben a hallgatói létszám dinamikusan növekedett, az egy hallgatóra jutó költségvetési támogatás reálértéke drasztikusan csökkent. Az SZDSZ kiállt a felsőoktatásban bevezetett, egységesen havi 2000 forintos tandíj mellett is, ami valójában egyfajta adóként funkcionált, holott miközben érdemi költségvetési következményei szerények voltak, nem differenciált sem a tanulmányi eredmény, sem a képzési költség, sem a diplomával szereshető várható bevétel szerint, s nem társult diákhitelrendszerrel. Így hosszabb távon megterhelte, majd ellehetetlenítette a tandíjról folytatható értelmes politikai közbeszédet. Nem ez volt az egyetlen ügy, ahol a liberális szemléletű fiskális ráció sarkos intézkedése szembekerült a liberális ráció más megközelítésű szakpolitikai szempontjaival.

A késő Kádár-kori rendies értelmiség megrendülése

Miközben az MDF-kormány idején a semmiből rövid idő alatt kialakuló 13 százalékos munkanélküliség jórészt a gazdasági szférában keletkezett, addig a kultúra és a közmédiák alkalmazottait, illetve az oktatás és az egészségügy szakértelmiségét a **rendies közalkalmazotti státusz** jórészt megóvta a munkanélküliség begyűrűzésétől. Bár a válság következtében e területek helyzete is romlott, ez nem járt tömeges értelmiségi munkanélküliséggel, inkább a dologi költségek csökkenésével, a munkafeltételek romlásával és a fizetések reálértékének erodálásával. A Bokros-csomag volt az első jelzése annak, hogy a nagyrészt központi vagy önkormányzati költségvetési forrásokból finanszírozott alkalmazotti státuszú értelmiség helyzete a Kádár-kor biztonságos, munkajogilag védett rendies státuszából a piaci változásoknak és a költségvetési lehetőségeknek inkább kitett pozíciók irányába tolódik el.

Az állami ipar összeomlásával és privatizációjával a hagyományos **szakszervezetek eltűntek a versenyszférából**, s beszorultak a köz-, illetve állami jellegű alkalmazotti státusszal védett területekre. A szakszervezetek alkupozíciója két területen maradt számottevő: a rendies státuszú értelmiség világában és a közlekedés állami, önkormányzati tulajdonú szférájában (MÁV, Volán, BKV), ahol a közszolgáltatás leállításával is nagy nyomatókat tudtak adni követeléseiknek. A szocialisták helyzetét a szociális elkötelezettség önképén túl nehezítette, hogy a hagyományos szakszervezetek választási együttműködésben is megerősített, intézményes partnereik voltak. A közalkalmazottakat tömörítő szakszervezeteknek sztrájkokban és tüntetéseken demonstrált mozgósító ereje magyarországi mércével a kilencvenes években meglehetősen nagy volt, s klasszikus bér- és státuszörző harcaikkal a nagy ellátó rendszerek reformja kerékkötőinek bizonyultak. Ez is oka annak, hogy 1994 után **a szocialisták az osztogató és megszorító politikák egymást váltó ciklusainak foglyaiává váltak.**

(Az SZDSZ-szel szembeni, egymást kizáró elvárások – elvi piacpártiság versus rendies státuszféltés) A tudomány, a kultúra és a média világában közalkalmazotti státuszban lévők körében az országos átlaghoz képest felülreprezentált volt a baloldali és liberális értékeket követők aránya. Egy, a kulturális minták és politikai vonzalmak összefüggését kutató 2001-es vizsgálat¹ azt mutatta, hogy az SZDSZ értelmiségi szimpatizánsai között igen sokan voltak azok, akik kifinomult minőségérzékkel rendelkeztek, de idegenkedtek a kultúra vagy az oktatás terén amúgy is nehezen értelmezhető piaci versenytől. A tapasztalatok is hasonlókat jeleztek: a liberális elvek elkötelezettjei ugyanakkor nehezen fogadták el a normatív szabályokat, ha számukra is hátrányosak voltak. Amikor a kormány például a szabadúszó értelmiség honoráriumaira is kiterjesztette az általánosan kötelező tb-járadékot, azaz igyekezett felszámolni az értelmiségi „közneemesség” adómentességét, az SZDSZ addigi támogatói közül sokan csalódtak a pártban.

A konszolidált Kádár-korban a rendszer iránti ájult odaadásra már nem volt szükség, a mindinkább szakmai teljesítményen alapuló sikerhez elegendő volt némi önkorlátozó lojalitás. A „tűrjük” szélesedő világa úgy erősítette e szférában a művészi-intellektuális egót, hogy közben az egzisztenciális biztonság is töretlen maradt. A pártállami izlésterror liberalizálásával a művészet

és tudomány plurális ízlés- és gondolatvilágának tolerálásához közalkalmazotti státusz és biztos költségvetési intézményi háttér is társult. A kultúra ily módon nem intézményesülő világa azonban páriálétre volt kárhozhatóva.

A rendszerváltás után a szocialisták fenn kívánták tartani e szféra finanszírozásában a **közalkalmazotti egalitárius elvet**, s elvetették a teljesítmény- vagy programfinanszírozással járó konfliktusok kockázatát. Értelmiségi társadalmi bázisuk – a szakszervezetekkel való összefonódottságuk miatt is – inkább az átlagos teljesítmény biztonságában érdekeltekből került ki. (Velük szemben a jobboldalivá váló Fidesz a politikában biodiszletként közvetlenül is felvonultatható személyiségeket preferálta, akik az udvari művész, értelmiségi vagy akár sportoló státuszába kerültek.)

A biztonság és teljesítmény együttes érvényesítésének liberális kísérletei az értelmiségpolitikában

Az **értelmiségi tevékenységek teljesítményen alapuló állami programfinanszírozásának, illetve a teljesítmények versenyszerű honorálásának célja** a mechanikus, bürokratikus elosztás korlátozása volt. A cél természetesen csak megfelelő források mobilizálásával volt elérhető, olyanokéval, amelyek némileg függetlenek az állami költségvetés éves felosztási vitáitól. Ellentmondásos helyzet keletkezett: a liberális közgazdászok az adók és járulékok egyszerűsítéséért, és az adók vállalkozásokat serkentő csökkentéséért léptek fel, az értelmiség teljesítményhez kötött támogatását szem előtt tartó liberális politikusok viszont e célra elkülönített forrásokat, zárt – járulékokkal táplált, célorientált, nem elvonható – alapokat igyekeztek teremteni. A képletet csak bonyolította, hogy eközben erős érdekérvényesítő képességgel léptek fel a státuszörző szocialista-szakszervezeti körök, valamint bal- és jobboldalon is jócskán mutatkozott hajlam a „kézből etetés” gyakorlatának kiszélesítésére. A közgazdászok csak törekvésük gyengítését látták a kultúra és oktatás teljesítményalapú finanszírozását képviselő politikusok speciális célú adók, járulékok megteremtésére irányuló törekvésében, utóbbiak meg az egyes alrendszerek működésének tényleges ismeretét hiányolták a generális megoldásokat képviselőknél, ráadásul azt tapasztalták, hogy a politikai alkukban a költségvetési források elosztásakor a szigorú gazdálkodási elvek jócskán sérülnek is.

A kulturális és kutatási programfinanszírozásnak a rendszerváltás után két alapvető intézménye született.

A **Nemzeti Kulturális Alapot** még az Antall-kormány alatt hozták létre, szűkös, évi egymilliárd forint körüli bevétellel, amelyet 1996-tól, a kulturális adóztatás kibővítésével sokszorosára növeltek. Bár a pályázatokat elbíráló kuratóriumok tevékenységével szemben kifogások – a források túlzott elaprózása, ízlésbeli részrehajlás stb. – mindig támaszthatók, a liberális tárca sosem kívánt engedni annak a kísértésnek, hogy az alap miniszteri keretét megnövelje. Az 1998-ban hivatalba lépő Fidesz-kormány a már amúgy is bővülő alap miniszteri keretét az addigi 10-ről 50 százalékra emelte, ez a pórázon tartás és kézből etetés eszköze volt. Bár 2002-ben a szocialista vezetésű kulturális tárca e keretet 25 százalékra csökkentette, a Fidesz 2010-ben ismét 50 százalékra pumpálta fel.

Az **Innovációs Alap** annak nyomán jött létre, hogy 1998 után a Fidesz az addig relatív függetlenséggel működő Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot és annak forrásait, kvázi államosítva, az oktatási tárca egyik államtitkárságába olvasztotta. A 2002-es kormányváltás után a szocialisták számos kísérletet tettek a kutatás-fejlesztési feladatkörök és források megszerzésére. Ezt is kivédendő hozta létre a liberális vezetésű oktatási tárca az autonóm módon működő Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatalt, illetve a programjai finanszírozását biztosító Innovációs Alapot, amelynél a cél az innovációs járulék bevezetése révén új, a rendies csatornákat elkerülő források bevonása volt. Az alap létrehozása annak tudomásul vételét jelentette, hogy a megcsontosodott

akadémiai struktúrákhoz lehetetlen hozzájárulni. A köztestületként működő akadémia nem csak belső szerkezete miatt tudott volna ellenállni a teljesítményelvű reformtörekvéseknek, hanem azért is, mert az akadémia mint afféle „szekuláris egyház” mindig is szerepet játszott az aktuális kormányzati hatalom legitimálásában. Az akadémia világát, melynek megreformálása reménytelen lett volna, nem legyőzni, hanem megkerülni kellett. Így nem az egyébként is alacsony K+F források más típusú megosztását, hanem új források megnyitását kellett elérni, melyek elosztásába beleszólást kaptak a piaci szereplők is, azt remélve, hogy ily módon innovációs csatornák hozhatók létre a kutatási tevékenység és a piaci felhasználás között. Az alap forrásai a korábbiakhoz képest jelentősen megnövekedtek, hiszen bevételei a költségvetési forrásokat meghaladó mértékben egészültek ki az innovációs járulékból származó, sok tízmilliárdos bevételekkel. Az alap tette lehetővé, hogy számos esetben nemzetközi zsűri bevonásával koncentrált, többéves, nagy finanszírozású programok folyhassanak, melyek ösztönzik a tudomány világának együttműködését a gazdaság szférájával. 2006 után az NKTH új felügyelőjeként a liberális vezetésű gazdasági tárca már kísérletet tett annak korlátozására, majd 2010 után e törekvés az alap állami forrásainak csökkentésével és autonómiájának felszámolásával teljesedett ki.

Az oktatás területén a teljesítmények versenyszerű honorálásának intézményes kereteit a minőségi bérpótlék, illetve a Széchenyi Professzori Ösztöndíj 1997-es bevezetése jelentette.

A közalkalmazotti előmeneteli rendszer jószereivel csak a szolgálatban eltöltött időt jutalmazta, s minden más többleteljesítménnyel vagy minőségi szemponttal szemben érzéketlen volt. Bár a közoktatásban léteztek különféle – például osztályfőnöki – pótlékok, a szocialisták és szakszervezetek közötti béralkuk következtében e tételek rendre vesztek reálértékükből. A kezdetben alacsony minőségi bérpótléknak fokozatosan kellett volna elérnie a teljes bérpótlék egyötödét. Elosztása a tantestület által meghatározott kritériumok alapján az iskolaigazgató jogkörébe tartozott. Az intézkedés azonban Erisz almájának bizonyult, hiszen már a meglehetősen kismértékű pluszjövedelemért is vállalni kellett a differenciálással járó konfliktusokat. A teljesítményekre érzéketlen egalitárius javadalmazási rendszer igazságtalan, de legalább otthonos volt. A szocialisták tudták, hogy míg a pedagógus-szakszervezetek készek és képesek demonstrációkat vagy sztrájkokat szervezni az általános béremelés elégtelensége miatt, addig a teljesítmény szerinti differenciálás elmaradása nem viszi utcára a tömegeket. Így ez a békeret végül teljesen elenyészett. A Fidesz által preferált életpályamodellek pedig sokkal inkább a katonás szolgálati rend, mintsem a rugalmas, időről időre változó, teljesítmény szerinti differenciálás eszméjét követik.

A 2002-es kormányalakítás után a szocialisták által meghirdetett 50 százalékos közalkalmazotti béremelésnél még adódott volna esély, hogy differenciált és teljesítményösztönző elemek épüljenek a bérrendszerbe, de Medgyessy Péter miniszterelnök ragaszkodott ahhoz, hogy az 50 százalékos emelés kampányígérete mindenkire nézve érvényesüljön. Így ez a pénzügyi realitásokat egyébként negligáló béremelés egyszerű, a munkavállalói kultúrát érintetlenül hagyó osztogatás maradt. Az SZDSZ a diplomás minimálbér bevezetésével ekkor arra törekedett, hogy az egalitárius szocialista-szakszervezeti logikával szemben megpróbálja útját állni a közsféra értelmiségi pozíciói további devalválódásának. A diplomás minimálbér, mely akkor a minimálbér kétszeresét jelentette, megvalósult, de a későbbiekben szintén erodálódott, hiszen jogszabályi védelmet nem kapott. Bár az elgondolás élvezte Békesi László, Csillag István és Surányi György támogatását, az SZDSZ-en belül éles kritikákat váltott ki, mert a közgazdák egy részének ítéletében besöpördött a szocialisták száznapos programjának felelőtlen költségei, azaz a hamarosan bekövetkező drámai költségvetési problémákat előidéző okok közé.

A kilencvenes évek közepére szembe kellett nézni azzal a kihívással, hogy a több mint húszeszes felsőoktatási és kutatói gárda relatíve nyomott, valós teljesítményekre érzéketlen bérvizonyai és a megnövekedett hallgatói létszám nyomán bővülő oktatási igények gyakorlatilag ellehetetlenítik a felsőoktatási elit alkotói tevékenységének ösztönzését. 1997-ben az oktatási tárca ezért vezette be a

Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, melynek keretében 2000 kutató, oktató részesülhetett az egyetemi fizetésén túl a minimálbér nyolcszorosának megfelelő négyéves ösztöndíjban. Az ösztöndíj célja alapvetően az alkotóereje teljében lévő közepgeneráció megerősítése és itthon tartása volt.

A Széchenyi Professzori Ösztöndíj **három vonatkozásban került konfliktusba a rendies akadémiai világgal**. Először is az ösztöndíj meghaladta volna az akadémiai tagsággal járó pótlék összegét, s ezt az MTA mélységesen sérelmezte, noha az ösztöndíj csak négy évre szólt, nem életfogytiglan. A miniszterelnöknél elérték, hogy ha bevezetésre kerül az ösztöndíj, az akadémiai díjakat is növelhessék, és mellette létrehozassák saját ösztöndíjukat, a Bolyai Ösztöndíjat. Másodszor a Széchenyi Professzori Ösztöndíj **55 év alatti oktatók-kutatók számára** került kiírásra, hogy ne a korábbi, részben kontraszelektív mechanizmusok mentén lehessen az ösztöndíjat elnyerni, hanem olyan nyílt verseny legyen, melyben az alkotóerejük teljében lévőket lehetett ösztönözni, s nem múltbéli teljesítményeket utólag jutalmazni. Ezt mind a vezető egyetemi gárda, mind az Akadémia ellene irányuló nyílt támadásnak értelmezte, s az egyébként a jórészt 55 évnél idősebb egyetemi tanárokból álló alkotmánybírósággal alkotmányellenesnek nyilvánította az 55 éves korhatárt. Harmadszor az ösztöndíjat **tömeges méretűvé** kellett tenni, odaítélését pedig az egyetemi mechanizmusoktól elkülöníteni ahhoz, hogy egyrészt az arra érdemesek mind bekerülhessenek e körbe, másrészt pedig hogy ez a kivételes lehetőség ne politikailag motivált osztogatás tárgya legyen.

Az 1998-as Fidesz-kormány a meglévő ösztöndíjakat kifuttatta, az újak időtartamát és mértékét csökkentette, majd a rendszert felszámolta, és a Széchenyi Professzori Ösztöndíjban megtestesülő, teljesítmény szerinti differenciálásra szánt összeget a felsőoktatáson belüli általános béremelésre használta: nyilván mert húszezer szavazó több, mint kétezer. A 2002-es 50 százalékos általános közalkalmazotti béremelés viszont oly mértékben feszítette meg a költségvetést, hogy reálisan fel sem merülhetett újra hasonló, intézményesített differenciálási rendszer.

A szocialisták az egalitárius közalkalmazotti bérrendszer viszonyai közé szorított oktatási-kulturális intézményrendszert részesítették előnyben, mely érzéketlen maradt mind a kiemelkedő teljesítmények, mind az intézményi háttérrel nem rendelkező értelmiségi-alkotói tevékenységek igényeivel szemben. Új intézményeket saját értelmiségi háttérüknek nem teremtettek.

A jobboldal, különösen a Fidesz viszont függésben akarta tartani az értelmiséget, ezért mindig bővítette a különböző politikai posztok diszkrecionális jogköréhez tartozó forrásosztás lehetőségeit, s egyre közvetlenebb politikai befolyás alá vonta az állami vagy önkormányzati intézmények vezetői kinevezéseit. 2010-től az oktatási és kulturális intézmények szinte teljes államosításával már az udvari értelmiség státuszába kényszerítette a korábban relatív autonómiát élvezőket.

A liberálisok kísérletei a minőségi teljesítmények ösztönzésére és az értelmiségi tevékenységek biztonságának megteremtésére nem éltek túl a más párthoz tartozó miniszterek kinevezését, így sem szocialista koalíciós partnerük közönyét, sem a jobboldal más elvekre épülő értelmiségpolitikáját. Mindeközben a visszatérő költségvetési gondok orvoslásával foglalkozó liberális közgazdák egy része is úgy vélekedett: a próbálkozások egyszerűen felesleges vagy mindenképpen időszerűtlen pénzköltési akciók. Az érintettek döntő többsége sem szerette a minőségi verseny és biztonság szempontjainak együttes érvényesítésére irányuló törekvéseket, annál többre értékelte a kiszámíthatónak vélt egalitárius biztonságot, még ha politikai függéssel járt is. **Ez az értelmiség társasági és intellektuális partnerként a liberálisokat, ám intézményes pozícióinak védelmezőiként a szocialistákat preferálta.** A politikában pedig ez utóbbi az igazán releváns.

1 TGI Magyarország: 4500-fős pártpreferencia, valamint magatartásszabályozó érték és attitűd vizsgálat, 2001 október-december;